Copyright & Creative Commons:
The copyright of articles published in the *Journal of Legal Reserach* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature.
For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.

Procedural Safeguards of Defence Rights during the Preliminary Investigation Stage

Amin Jalili[1*], Mehdi Ghorbani[2], Sajjad Azimi Nezhadian[3]

S.D.I.I.
The SD Institute of Law Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh Research and Study Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2024.433354.2539

Received:
1 November 2023

Accepted:
8 January 2024

Published:
5 May 2026

Abstract

The preliminary investigation is a significant phase of criminal proceedings within systems of adjudication. The importance of this stage lies in the fact that the most fundamental evidence relating to the commission of an offence is obtained during this phase; consequently, the evidence acquired at this stage may play a decisive role in determining the ultimate outcome of the case. This study, in the first part, seeks to provide a more precise understanding of the current framework governing preliminary investigations within the judicial system of the Islamic Republic of Iran by identifying and examining the various legal systems governing this stage. In the second part, the study examines the various explicit and implicit sanctions provided under the law, including criminal, disciplinary, and civil sanctions, as well as the nullification of investigations in cases involving violations of defence rights. An examination of the procedural rules governing criminal proceedings before the Iranian courts, save for limited instances such as confessions obtained under torture, has revealed that legislators, in situations involving violations of the defence rights of suspects and accused persons by judicial and law enforcement authorities during custodial supervision and preliminary investigations, have generally confined themselves to prescribing and imposing penalties upon the violators of defence rights, while demonstrating limited commitment to, and insufficient recognition of, the important and consequential doctrine of the nullity of investigations. It appears that the underlying reason for the adoption of such an approach may be traced to the predominance of the principles

1. (*Corresponding Author), M.A in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.
Email: jaliliamin1991@gmail.com
2. M.A in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.
Email: qrbanywrzrdymhdy@gmail.com
3. M.A in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.
Email: Sajadazimi133@gmail.com

governing the inquisitorial system during the preliminary investigation stage, whereby the objective of discovering the truth is deemed to justify the means employed to attain it.

Keywords: Preliminary Investigation, Defence Right, Legal Sanction, Accused Person, Justice.

Funding: The author(s) recived no financial support (funding. Grants and sponsorship) for the research, authorship, and/ or pouplication of this article.

Author Contributions:
Amin Jalili: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project Administration.
Mehdi Ghorbani: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project Administration.
Sajjad Azimi Nezhadian: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project Administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:
Jalili, Amin, Mehdi Ghorbani & Sajjad Azimi Nezhadian. "Procedural Safeguards of Defence Rights during the Preliminary Investigation Stage". *Journal of Legal Research*, 25, no. 65 (May 5, 2026), 481-504.

Extended Abstract

State intervention in resolving disputes among members of society has historically undergone a progressive expansion. Evidence of this proposition may be observed in the dominance formerly exercised by tribal customs and influential social groups over governmental authority in the administration of justice. As the power of states gradually increased, retaliatory reactions (private vengeance) by individuals, which frequently resulted in innocent persons becoming victims of acts of vengeance, were progressively replaced by individualized responses proportionate to the offence committed. Today, the constructive role of state intervention in adjudicating disputes among individuals within society is beyond dispute. Within the contemporary legal order, however, particular significance attaches to the manner in which preliminary investigations are conducted and to the defence rights afforded to accused persons within the procedural framework of criminal justice systems. The absence of a proper analytical understanding of the functioning of the judicial system in adjudicating disputes may itself become a source of injustice. Accordingly, for the purpose of clarifying the present study's position, the researcher first provides a concise discussion concerning the various legal systems governing the preliminary investigation stage, the legal framework governing preliminary investigations within the judicial system of the Islamic Republic of Iran, the defence rights recognized for suspects and accused persons during custodial supervision (pre-trial detention) and preliminary investigations, and finally the researcher's criticisms regarding the sanctions envisaged in cases involving violations of defence rights during the preliminary investigation stage. The term investigation possesses both a general and a specific meaning. In its general sense, it encompasses every investigative measure undertaken prior to trial. In its specific sense, pursuant to Article 90 of the Iranian Code of Criminal Procedure, preliminary investigation refers to the legal measures undertaken by the investigating judge or judicial authorities for the purpose of preserving and gathering evidence relating to the commission of the offence, identifying and locating the accused, and preventing the accused from absconding or concealing themselves. Nevertheless, the investigating judge's determination regarding the occurrence/non-occurrence of the offence and the attribution/non-attribution of the offence to the accused, which enables a decision concerning referral of the case to trial, must likewise be regarded as part of the preliminary investigation stage, notwithstanding the omission of this aspect from the statutory definition. Preliminary investigations are of considerable importance both because of their immediate effects and because of their ultimate consequences. The immediate significance of preliminary investigations lies in the fact that the conduct and treatment adopted by judicial officers and law enforcement agents at this stage substantially influence the mentality and behavior of offenders and may either contribute to their rehabilitation or encourage recidivism. Furthermore, such conduct may also affect crime prevention with respect to both offenders and victims. The ultimate significance of preliminary investigations derives from the fact that, in the vast majority, and indeed almost all, criminal cases, the foundation of judicial decisions rendered by criminal courts is established during the preliminary investigation phase. The concept of the defence rights of the accused refers to the guarantees, facilities, and procedural safeguards that an accused person must enjoy

within the framework of a fair trial in order to defend themselves, under humane and free conditions, against allegations raised contrary to the presumption of innocence. The basis for respecting the defence rights of the accused must therefore be sought in the principle of the presumption of innocence. Consequently, on the basis of this principle, many distinguished jurists have insisted upon the necessity of broadly expanding defence rights at all procedural stages, including the custodial supervision stage. For law to achieve its objective, namely the establishment of a just order within social relations, compliance with legal rules should be mandatory. The mandatory nature of legal rules acquires practical meaning only where the State has prescribed appropriate sanctions for violations of binding legal norms. The consequence imposed by the State for violation of a legal rule is referred to as a sanction, the nature of which varies according to the type and objective of the legal rule in question. As a matter of principle, a rule lacking enforceability should not properly be regarded as a legal norm, because where individuals are free to disregard a rule without incurring adverse consequences, there exists little reason to expect compliance with it. The mechanisms for enforcing legal rules are diverse and include, inter alia, the nullity of legal acts, civil liability, direct enforcement of legal norms by public authorities, and the punishment of offenders. Broadly speaking, these sanctions may be categorized as legal and criminal sanctions. Although the imposition of various penalties upon violators of defence rights by the legislature is both commendable and rational, such penalties can in no way serve as a basis for deeming the investigations conducted in violation of defence rights to be lawful. A more equitable approach would require the legislature, when enacting procedural laws, to recognize not only the punishment of violators of defence rights, but also the evidentiary invalidity of investigations obtained through such violations. An examination of the laws and procedural rules governing criminal proceedings before the courts of the Islamic Republic of Iran demonstrates that, except in limited circumstances such as confessions obtained under torture, legislators have generally confined themselves to imposing sanctions upon those violating defence rights while paying comparatively little attention to the important and effective doctrine of the nullity of investigations. It appears that the underlying rationale for adopting such an approach may be traced to the predominance of the principles governing the inquisitorial model of criminal procedure during the preliminary investigation stage.

کپی‌رایت مقالات منتشرشده در نشریه پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده/نویسندگان محفوظ است. این نشریه به‌صورت دسترسی آزاد منتشر می‌شود و تمامی مقالات آن تحت مجوز Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) منتشر می‌گردند. این مجوز اجازه استفاده، بازنشر و بازتولید محتوا در هر نوع رسانه‌ای را می‌دهد، مشروط بر آنکه به منبع اصلی به‌درستی استناد شود و استفاده صرفاً غیرتجاری باشد.
برای کسب اطلاعات بیشتر، به صفحه «سیاست‌های دسترسی آزاد» نشریه مراجعه فرمایید.

ضمانت اجرای رعایت حقوق دفاعی در مرحله تحقیقات مقدماتی

امین جلیلی[1*]، مهدی قربانی[2]، سجاد عظیمی نژادیان[3]

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله: علمی ـ پژوهشی

DOI:
10.48300/jlr.2024.433354.2539

تاریخ دریافت:
۱۰ آبان ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:
۱۸ دی ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:
۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۵

چکیده

مرحله تحقیقات مقدماتی یکی از مهم‌ترین مراحل دادرسی کیفری در نظام‌های رسیدگی به دعاوی محسوب می‌شود. اهمیت این مرحله از آن‌روست که اساسی‌ترین دلایل وقوع جرم در همین مرحله تحصیل می‌گردد؛ از این رو دلایل به‌دست‌آمده در این مقطع می‌توانند نقشی بنیادین در تعیین سرنوشت پرونده ایفا کنند. نگارنده در گام نخست، با برشمردن انواع نظام‌های حقوقی حاکم بر مرحله تحقیقات مقدماتی درصدد برآمده است تا از این رهگذر، شناخت دقیق‌تری از نظام کنونی حاکم بر تحقیقات مقدماتی در دستگاه قضایی جمهوری اسلامی ایران ارائه دهد. در گام دوم، انواع ضمانت اجراهای آشکار و پنهانِ پیش‌بینی‌شده در قوانین ازجمله مجازات‌های کیفری، انتظامی، مدنی و نیز بطلان تحقیقات در صورت نقض حقوق دفاعی مورد بررسی قرار گرفته است. حاصل تأمل در قواعد حاکم بر دادرسی در محاکم دستگاه قضایی جمهوری اسلامی ایران، جز در موارد معدودی همچون اقرار اخذشده تحت شکنجه، نگارنده را به این نتیجه رهنمون ساخته است که قانونگذاران، در فرض نقض حقوق دفاعی افراد مظنون و متهم از سوی مقامات قضایی و انتظامی در مراحل تحت نظر و تحقیقات مقدماتی، اغلب به تعیین و اعمال کیفر نسبت به ناقضان حقوق دفاعی اکتفا کرده و توجه و التزام چندانی به قاعده مهم و اثرگذار بطلان

۱. (*نویسنده مسئول)، کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
Email: jaliliamin1991@gmail.com
۲. کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
Email: qrbanywrzrdymhdy@gmail.com
۳. کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
Email: Sajadazimi133@gmail.com

تحقیقات نداشته‌اند. به نظر می‌رسد علت اتخاذ چنین رویکردی را بتوان در پذیرش حاکمیت ضوابط نظام رسیدگی تفتیشی در مرحله تحقیقات مقدماتی جستجو کرد؛ به‌گونه‌ای که هدف کشف حقیقت، طرق دستیابی به آن را توجیه می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: تحقیقات مقدماتی، حقوق دفاعی، ضمانت اجرا، افراد متهم، عدالت.

حامی مالی :

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان :

امین جلیلی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن ـ پیش‌نویس اصلی، نوشتن ـ بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

مهدی قربانی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن ـ پیش‌نویس اصلی، نوشتن ـ بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

سجاد عظیمی نژادیان: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن ـ پیش‌نویس اصلی، نوشتن ـ بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

جلیلی، امین، مهدی قربانی و سجاد عظیمی نژادیان. «ضمانت اجرای رعایت حقوق دفاعی در مرحله تحقیقات مقدماتی». مجله پژوهشهای حقوقی، ۲۵، ش. ۶۵ (۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۵)، ۴۸۱-۵۰۴.

مقدمه

دخالت دولت در رفع تنازعات مابین افراد جامعه در دوران تاریخ سیری صعودی داشته است. مثبت این مدعا، تسلط آداب‌ورسوم قبایل و گروه‌های ذی‌نفوذ بر قدرت دولت‌ها در پیاده نمودن عدالت در گذشته بوده است. افزایش قدرت دولت‌ها سبب شد تا واکنش‌های انتقام‌جویانه افراد که در بیشتر موارد جان انسان‌های بی‌گناه را قربانی مقاصد خود می‌کرد، کم‌کم جای خود را به واکنش‌های فردی متناسب با جرم دهند. امروزه نقش مثبت دخالت دولت‌ها در رسیدگی به تنازعات میان افراد جوامع بر کسی پوشیده نیست. در این میان آنچه در زیست جهان کنونی بیش‌ازپیش واجد اهمیت بوده، چگونگی انجام تحقیقات مقدماتی و حقوق دفاعی افراد متهم در چرخه قضایی نظام‌های حاکم بر رسیدگی است. عدم تحلیلی مناسب در چگونگی نحوه کارکرد دستگاه قضایی در باب رسیدگی به دعاوی مطرح در جامعه، خود می‌تواند موجبات بی‌عدالتی را سبب گردد. نگارنده جهت وضوح موضع خود به‌اختصار در ذیل ابتدا توضیحاتی را در باب انواع نظام‌های حقوقی در مرحله تحقیقات مقدماتی، نظام حقوقی حاکم بر چرخه قضایی ایران در مرحله تحقیقات مقدماتی، حقوق دفاعی در نظر گرفته‌شده برای افراد مظنون و متهم در مراحل تحت نظر و تحقیقات مقدماتی شرح داده و درنهایت انتقادات خویش را نسبت به ضمانت اجراهای در نظر گرفته در صورت نقض حقوق دفاعی در مرحله تحقیقات مقدماتی بیان می‌دارد.

۱- مرحله تحقیقات مقدماتی در چرخه قضایی

مرحله تحقیقات مقدماتی را می‌توان کلیدی‌ترین و مهم‌ترین مرحله از مراحل تحقق حقوق دفاعی متهم در دادرسی عادلانه دانست[۴]، به نحوی که اگر در این مرحله تضمین‌های اساسی و مؤثری در راستای پیشگیری از نقض حقوق دفاعی لحاظ نگردد، بدون شک نمی‌توان نظاره‌گر یک دادرسی عادلانه بود و به‌تبع آن صدور احکامی منصفانه را انتظار داشت.[۵] لذا آگاهی افراد متهم از حقوق دفاعی در مرحله تحقیقات مقدماتی نسبت به سایر مراحل با توجه به حساسیت ویژه این مرحله در کشف جرایم از اهمیت وافری برخوردار است.[۶] تحقیقات دارای دو معنای عام و خاص است. در معنای عام هر نوع اقدام تحقیقی را که تا قبل از محاکمه صورت می‌پذیرد، پوشش می‌دهد و در معنای خاص به استناد ماده ۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری، تحقیقات

4. Terri Belanger, "Symbolic Expression in the Courtroom: The Right to a Fair Trial versus Freedom of Speech", *George Washington Law Review*, 62(1993), 331.
5. Andrew Sanders, Richard Young & Mandy Burton, *Criminal Justice*, 4th ed. (Oxford: Oxford University Press, 2010), 17.
6. Auke Willems, "The United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems: A Step Toward Global Assurance of Legal Aid?", *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*, 17, 2(2014), 184.

مقدماتی، مجموعه اقدامات قانونی است که از سوی بازپرس یا مقامات قضایی برای حفظ آثار و علائم و جمع‌آوری ادله وقوع جرم، شناسایی، یافتن و جلوگیری از فرار یا مخفی شدن متهم انجام می‌شود.[۷] البته اظهارنظر بازپرس مبنی بر تحقق یا عدم تحقق جرم و انتساب یا عدم انتساب آن به متهم نیز که امکان تصمیم‌گیری در مورد ارسال پرونده را به دادگاه می‌دهد، جزئی از تحقیقات مقدماتی محسوب می‌گردد که در تعریف ارائه‌شده در ماده مذکور نیامده است.[۸] تحقیقات مقدماتی از یک سو از جهت تأثیر آنی و فوری آن و از سوی دیگر از جهت اثر نهایی و غایی آن دارای اهمیت وافری است. منظور از تأثیر آنی تحقیقات مقدماتی آن است که چگونگی برخورد و عملکرد ضابطان دادگستری و مأموران انتظامی در این مرحله تا حد زیادی، از یک سو بر روحیه مجرمین اثر می‌گذارد و می‌تواند به اصلاح یا تجری آنها منجر شود و از سوی دیگر در پیشگیری از جرم از ناحیه مرتکب و یا زیان‌دیده از جرم مؤثر باشد؛ اما اثر غایی و نهایی تحقیقات مقدماتی از این حیث واجد اهمیت است که در غالب بلکه تمامی موارد، اساس و پایه آرای صادره از محاکم کیفری را تحقیقات مقدماتی تشکیل می‌دهد.[۹]

۲- تحقیقات مقدماتی در کشورهای مبتنی بر نظام اتهامی

وجه‌تسمیه این نظام واژه اتهام است؛ یعنی اینکه هر شخصی متهم خود را تحت تعقیب قرار می‌دهد و تنظیم مجادله‌های دادرسی از سوی تعقیب‌کننده انجام می‌شود.[۱۰] مهم‌ترین خصایص نظام اتهامی سنتی رایج در گذشته عبارت بودند از: نخست، لزوم طرح شکایت از سوی بزه دیده.[۱۱] ویژگی دوم، نظام اتهامی را می‌توان علنی بودن رسیدگی‌ها دانست. به این معنا که محاکمه در محل‌های بزرگ و شناخته‌شده شهر، صورت می‌گرفت تا هرکس که مایل باشد در جلسه محاکمه شرکت کند. از شفاهی بودن رسیدگی‌ها می‌توان به‌عنوان خصیصه دیگر نظام اتهامی نام برد[۱۲] و سرانجام ویژگی ترافعی بودن رسیدگی‌ها در نظام اتهامی به معنای آن است که شاکی باید کلیه ادله موجود علیه متهم را تا جلسه دادرسی ارائه کند و مقام قضایی پس از

---

۷. الهام حیدری، «حقوق دفاعی متهم در دوران تحت نظر در قانون آیین دادرسی کیفری و بررسی تطبیقی با حقوق انگلستان»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۷۱ (۱۳۹۴)، ۲۸.

۸. علی خالقی، آیین دادرسی کیفری، چاپ بیست و هفتم (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۴)، ۱۶۶.

۹. عباس منصورآبادی و فضل‌الله فروغی، آیین دادرسی کیفری ۱ (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶)، ۱۸۲.

۱۰. رحیم مختاری، ارزیابی قضایی ادله اثبات دعوا، چاپ اول (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۲)، ۸۴.

۱۱. محمد آشوری، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، چاپ هفدهم (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۲)، ۳۳.

۱۲. رجب گلدوست جویباری، کلیات آیین دادرسی کیفری (تهران: نشر جنگل، ۱۳۸۸)، ۲۴.

سنجش ادله اقدام به صدور رأی نماید.[۱۳] در ارزیابی نظام اتهامی مدرن به چند نکته باید اشاره نمود؛ نخست، نظام اتهامی در یک نگاه کلی مبتنی بر مکتب لیبرالیسم است. در این نظام حقوق افراد به‌خوبی تأمین و رعایت گشته و جامعه و حاکمیت هیچ‌گونه حس برتری نسبت به افرادش نداشته تا به استناد آن بتواند حقوق افراد را پایمال نماید. دوم، هدف اصلی نظام اتهامی مدرن را می‌توان حل‌وفصل عادلانه دعاوی دانست. امروزه هم در نزد قضات نظام اتهامی مدرن مشاهده می‌گردد، به‌گونه‌ای که بازیگران اصلی پرونده‌ها، دادستان و متهم بوده و قضات تنها به بررسی دلایل ارائه‌شده و نظارت بر حسن جریان رسیدگی مبادرت می‌ورزند.[۱۴] سوم، این نظام به دنبال کشف حقیقت به هر طریقی نیست. بر اساس همین مبنا پذیرش قاعده بطلان دلیل را سرلوحه کار خود قرار داده است. توضیح آنکه پذیرش قاعده بطلان دلیل اشاره دارد به آنکه چنانچه دلیل از راه غیرقانونی به دست آید، این دلیل نزد مراجع قضایی فاقد اعتبار است.[۱۵] چهارم، در نظام اتهامی به جهت فقدان مقام بازپرس، عمده تمرکز بر مرحله رسیدگی در دادگاه‌هاست. درواقع به‌محض آنکه دادستان دلایلی معقول جهت ارسال پرونده به دادگاه کشف کند، از مقامات ذی‌ربط تقاضای ارسال پرونده را به دادگاه جهت رسیدگی می‌نماید. درواقع در نظام اتهامی مبنای ارسال پرونده جهت رسیدگی در دادگاه‌ها، ادله معقول است، برخلاف نظام تفتیشی که مبنایش فراتر از هر شک معقول است.[۱۶]

۳- تحقیقات مقدماتی در کشورهای مبتنی بر نظام تفتیشی

از دیدگاه تاریخی نظام تفتیشی پس از نظام اتهامی در کشورهای اروپایی به‌ویژه از قرن چهاردهم پدید آمده است. با جایگزینی نظام‌های تفتیشی به‌جای نظام اتهامی، مفهوم «بازپرس» وارد عرصه آیین دادرسی کیفری می‌شود. مهم‌ترین ویژگی‌های نظام تفتیشی عبارت بودند از: نخست، وجود مرجعی برای تعقیب و تقاضای محاکمه متهم صرف‌نظر از شکایت یا عدم شکایت بزه‌دیده. ویژگی دوم، غیرعلنی بودن دادرسی بود و درنتیجه اشخاص ثالث که عنوان شاکی یا متهم بر آنها صدق نمی‌کرد، یعنی مردم عادی، حق حضور در جلسه محاکمه و مشاهده جریان دادرسی را نداشتند. از کتبی بودن به‌عنوان ویژگی دیگر این نظام می‌توان نام برد. پیشرفت زمان و آشنایی قضات مذهبی با کتابت و بی‌سوادی عمومی مردم، در موفقیت این نظام نقش اساسی

---

13. Piero Bernardini, “The Role of the International Arbitrator”, Arbitration International: *The Journal of the London Court of International Arbitration*, 20, 2(2004), 352.

۱۴. ایمان یوسفی، تحقیقات مقدماتی در آیین دادرسی کیفری، چاپ اول (تهران: نشر جنگل، ۱۳۹۱)، ۲۴.

15. John N. Ferdico, Henry F. Fradella & Christopher D. Totten, *Criminal Procedure for the Criminal Justice Professional*, 10th ed. (Belmont, CA: Wadsworth Publishing Co Inc, 2009), 92.

۱۶. فضل‌الله فروغی و ایمان یوسفی، «مرحله تصمیم‌گیری برای کفایت ادله اثباتی در الگوهای تحقیقات مقدماتی ایران و آمریکا»، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۱(۱۳۹۳)، ۱۵۰.

ایفا کرده است. ویژگی مهم دیگر این نظام غیرترافعی بودن رسیدگی‌ها بود؛ یعنی دادرسی به نبرد قضایی میان متهم و قاضی به‌عنوان نماینده جامعه تبدیل می‌شد. متهم از حقوق اندکی برای دفاع از خود برخوردار بود و نمی‌توانست از دلایل اتهام آگاه شود؛ در مقابل، قاضی از اختیارات زیادی برخوردار بود تا از متهم اقرار بگیرد و هر پرسشی را مطرح نماید. غیرعلنی و سپس محرمانه شدن دادرسی، ریشه در همین ویژگی داشت. در باب نظام تفتیشی باید اذعان نمود که اول اینکه این نظام به‌نوعی مبتنی بر مکتب سوسیالیسم یا جامعه‌گرایی است. درواقع در تضاد میان حقوق جامعه و افراد، کفه ترازو به نفع جامعه سنگینی کرده و جامعه این اختیار را برای خود قائل می‌شود تا برای حفاظت از خود، برخی از حقوق افراد را نقض نماید. به‌طور مثال در ایران که از قواعد نظام تفتیشی در مرحله تحقیقات مقدماتی استفاده می‌شود، در تبصره ماده ۴۸ حق انتخاب آزادانه وکیل را از متهم در برخی از جرایم بر مبنای حمایت از منافع جامعه، سلب نموده است. دوم، هدف اصلی نظام تفتیشی از رسیدگی به دعاوی، کشف حقیقت است؛ درواقع در این نظام، حل‌وفصل دعاوی فرع بر کشف حقیقت است. سوم اینکه نظام تفتیشی بر مبنای قاعده تحصیل آزاد دلایل استوار است. این به آن معناست که آنچه در پرونده و در مرحله تحقیقات مقدماتی جمع‌آوری‌شده است، می‌تواند به‌عنوان دلیل علیه متهم مورداستفاده قرار گیرد، حتی اگر دلیل به شکل غیرقانونی تحصیل شده باشد. توجیه پذیرش کلیه دلایل علیه متهم در نظام تفتیشی بر مبنای همان هدف اصلی دستیابی به حقیقت صورت می‌گیرد؛ بنابراین اگر دلایل با نقض حریم خصوصی افراد و برخلاف قانون جمع‌آوری‌شده باشد، از آنجا که بازگوکننده حقیقت به‌حساب می‌آید، علیه متهم قابل‌استفاده است.

٤- تحقیقات مقدماتی در کشورهای مبتنی بر نظام مختلط

نظام مختلط تلفیقی از دو نظام اتهامی و تفتیشی است. بارزترین ویژگی نظام مختلط را می‌توان تفکیک مرحله تحقیقات مقدماتی از مرحله رسیدگی دانست، به‌گونه‌ای که در مرحله تحقیقات مقدماتی که نیاز به سرعت و دقت در جمع‌آوری دلایل و جلوگیری از محو آثار جرم بیشتر وجود دارد، از نظام تفتیشی پیروی شده است. در مقابل پس از جمع‌آوری دلایل و در مرحله محاکمه در دادگاه، از نظام اتهامی و ویژگی‌های خاص آن پیروی شده است. در باب ارزیابی نظام مختلط می‌توان اذعان نمود که اول اینکه تفکیک مراحل تعقیب، تحقیق و رسیدگی از هم در راستای رعایت اصل بی‌طرفی از نقاط مثبت این نظام به‌حساب می‌آید؛ هرچند این تفکیک در برخی موارد در کشورهای پذیرنده این نظام رسیدگی، نقض می‌گردد. دوم، همان‌گونه که بیان گشت، امروزه می‌توان با توجه به شناسایی حقوق عدیده برای متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی قائل به پذیرش نظریه گرایش نظام تفتیشی به نظام اتهامی در مرحله تحقیقات مقدماتی شد. سوم،

در این نظام شاهد یک تناقض ایدئولوژیک هستیم؛ به‌گونه‌ای که از یک سو با اضافه نمودن بازپرس در چرخه‌ی قضایی، درصدد تفکیک مراحل تعقیب از تحقیق در راستای رعایت اصل بی‌طرفی مقامات رسیدگی بوده و از سوی دیگر در برخی موارد اجازه داده تا دادستان به‌عنوان مقام تعقیب علاوه بر ورود در امر تحقیق، شأن قضایی هم داشته باشد.

۵- نظام رسیدگی حاکم بر چرخه قضایی ایران

اولین قانون جامع در باب آیین دادرسی کیفری پس از انقلاب مشروطه مقتبس از قوانین فرانسه، قانون اصول محاکمات جزایی است که در سال ۱۲۹۱ هجری شمسی مورد تصویب قرار گرفت که درواقع ترجمه و تلخیص قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه است.[۱۷] پس از آن در قانون اصول تشکیلات دادگستری مصوب سال ۱۳۰۷ شمسی که هنوز هم موادی از آن لازم‌الاجراست، مرجع تعقیب، تحت عنوان اداره مدعی‌العمومی و مقام تعقیب، تحت عنوان مدعی‌العموم پیش‌بینی گردید. در ادامه سیر تکامل دادسرا در ایران در اردیبهشت‌ماه ۱۳۱۷، رضاشاه پهلوی دستور تبدیل واژه‌های غیرفارسی به فارسی را صادر نمود.[۱۸] بر همین اساس عناوین اصول محاکمات جزایی، اداره مدعی‌العمومی و مدعی‌العموم، جای خود را به عناوین آیین دادرسی کیفری، دادسرا و دادستان دادند. نهاد دادسرا در تمامی ادوار بعد از مشروطه به‌عنوان بخشی از تشکیلات قضایی مملکت با همان قانون اولیه در معیت دادگاه‌های کیفری وجود داشت و صحبتی از انحلال دادسرا، به‌عنوان نهادی که به جهت رسیدگی دومرحله‌ای دعاوی پرچم‌دار نظام مختلط بود، به میان نیامد. در سال ۱۳۵۷ با پیروزی انقلاب اسلامی همچنان دادسرا به‌مانند سال‌های پیش از آن به کار خود در چرخه تشکیلات قضایی ادامه می‌داد تا اینکه انتقاداتی از قبیل غیرشرعی دانستن نهاد دادسرا سرانجام موجب حذف نهاد دادسرا از چرخه قضایی ایران گشت.[۱۹] اندک زمانی از حذف نهاد دادسرا از چرخه قضایی ایران نگذشته بود که مشکلات عدیده‌ای گریبان‌گیر نظام قضایی ایران شد. درنهایت در تاریخ ۱۳۸۱/۷/۲۸ نهاد دادسرا در سیستم قضایی ایران احیا گردید.

۶- تبیین مفهوم حقوق دفاعی

حقوق دفاعی از فربه‌ترین مباحث حقوق بشر است و در اسناد حقوق بشری متعدد بدان توجه

---

۱۷. شمس‌الدین عالمی، حقوق اساسی، چاپ اول (تهران: نشر شکوه، ۱۳۷۴)، ۲۲۷.

۱۸. حسین زرینی و حسین هژبریان، تاریخ معاصر دستگاه قضایی ایران و تحولات آن، جلد اول (تهران: انتشارات روزنامه رسمی، ۱۳۸۸)، ۲۵۷.

۱۹. «اظهارات حجت‌الاسلام منتظری معاون حقوقی وزارت دادگستری»(اظهارات شوشتری وزیر دادگستری)، روزنامه سلام، سه‌شنبه ۲ مرداد ۱۳۶۹، در: روزنامه کیهان، پنجشنبه ۱۰ مرداد ۱۳۷۰، ۵.

شده است. با نگاه به اسناد حقوق بشری (به‌ویژه اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی) می‌توان گفت که حقوق دفاعی متهم صرفاً جهت محاکمه عادلانه و عدم تعرض به فرض بی‌گناهی پیش‌بینی‌شده است، به نحوی که در ماده ١٤ میثاق مشروح بدان اشاره گشته است.[۲۰]

مفهوم حقوق دفاعی متهم به معنای امتیازات و امکاناتی است که در یک دادرسی منصفانه لازم است، متهم از آن برخوردار باشد تا بتواند در مقابل ادعایی که برخلاف فرض برائت علیه او مطرح شده، در شرایط آزاد و انسانی از خود دفاع کند.[۲۱] مبنای رعایت حقوق دفاعی متهم را باید در اصل برائت جستجو نمود.[۲۲] لذا بر مبنای اصل برائت یا فرض بی‌گناهی، برخی از بزرگان عالم حقوق معتقدند باید بر تقاضای گسترش وسیع حقوق دفاعی در تمامی مراحل ازجمله مرحله تحت نظر تأکید و پافشاری نماییم.[۲۳] این بیان بر این اساس مبتنی است که به‌زعم حقوق‌دانان کامن‌لا، موضوعی مهم‌تر از دادرسی، اجرای عدالت و قواعد شکلی وجود ندارد، چراکه اگر اجرای عدالت ممکن نباشد، بر حقوق ماهوی فایده‌ای مترتب نیست. درنتیجه در چنین سیستمی حق افراد به برخورداری از یک دادرسی منصفانه نیز از اهمیتی ویژه برخوردار می‌شود.[۲٤] نگارنده در همین راستا سیاست‌های حاکم بر مبحث فوق‌العاده مهم ضمانت اجراهای حقوق دفاعی نزد مقنن ایرانی را مورد واکاوی قرار می‌دهد.

۷- ضمانت اجرای نقض حقوق دفاعی در مرحله تحقیقات مقدماتی

برای اینکه حقوق بتواند به هدف خود، یعنی استقرار نظم عادلانه در روابط اجتماعی دست یابد، باید اجرای قواعد آن الزامی باشد. الزامی بودن قواعد حقوقی هم زمانی مفهوم پیدا می‌کند که

---

۲۰. ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی: «همه در مقابل دادگاه‌ها و دیوان‌های دادگستری متساوی هستند. هر کس حق دارد به اینکه به دادخواهی او منصفانه و علنی در یک دادگاه صالح مستقل و بی‌طرف تشکیل‌شده طبق قانون رسیدگی بشود و آن دادگاه درباره حقانیت اتهامات جزائی علیه او یا اختلافات راجع به حقوق و الزامات او در مورد مدنی اتخاذ تصمیم بنماید.» جهت مطالعه بیشتر نک: مظاهر خواجوند و مینا جعفری، «ضمانت اجرای نقض موازین حقوق بشری مرتبط با متهم در حقوق کیفری»، مجله حقوق پزشکی، ۵۶(۱۴۰۰)، ۷۴۰.

۲۱. جلیل امیدی، «حقوق دفاعی متهم»، در: علوم جنایی: مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری (تهران: نشر سمت، ۱۳۸۳)، ۲۲۵.

۲۲. محمدمهدی ساقیان، «تحولات حق متهم برداشتن وکیل در مرحله تحت نظر در حقوق فرانسه و ایران»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۱(۱۳۹۳)، ۱۱۶.

23. Mark Kalmbreg, *Commentary on the Law of the International Criminal* (Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher Brussels, 2017), 705; Salvatore Zappalà, *Human Rights in International Criminal Proceedings* (Oxford: Oxford University Prees, 2003), 96.

24. Stephen C. Thaman, *Exclusionary rules in Comparative Law* (Dordrecht: Springer Dordrecht, 2013), 8.

دولت برای تخلف از قواعد الزامی حقوق، کیفر مناسب پیش‌بینی کرده باشد. اثری که دولت بر نقض قاعده حقوقی مترتب می‌سازد، ضمانت اجرا نامیده می‌شود که به‌حسب نوع قاعده و هدف آن متفاوت است.[۲۵] اصولاً قاعده‌ای را که اجرای آن تضمین نشده باشد، نباید در شمار قواعد حقوقی آورد، زیرا اگر اشخاص در اجرای آن آزاد باشند و در برابر تخلف خود هیچ مکافاتی نبینند، نباید انتظار داشت که به آن پایبند باشند. وسایل اجبار قواعد حقوقی نیز گوناگون است، مانند بطلان اعمال حقوقی، مسئولیت مدنی، اجرای مستقیم قاعده توسط قوای عمومی و کیفر متجاوزان که درمجموع می‌توان این ضمانت اجراها را به حقوقی و کیفری تقسیم نمود.[۲۶]

بنابراین این امر بدیهی بوده که صرف اعلام حقوقی برای افراد جامعه ازجمله متهم کفایت نمی‌کند و پیش‌بینی ضمانت اجرا برای رعایت آنها ضرورت دارد، زیرا در نظر گرفتن حق برای متهم از یک طرف و قرار ندادن ضمانت اجرا برای عدم رعایت آن از طرف دیگر، به معنای بی‌اثر و یا کم‌اثر بودن تصریح به حقوق متهم است، یعنی اگر تحقیقاتِ همراه با حقوق دفاعی متهم با تحقیقاتِ به دور از رعایت آنها مساوی و یکسان باشند، ممکن است منجر به تضییع حقوق متهم گردد، از این رو ضروری است که ضمن تصریح به حقوق اساسی اشخاص ازجمله متهم در جریان دادرسی، ضمانت اجراهای لازم برای تضمین آنها در نظر گرفته شود.[۲۷]

بطلان تحقیقات و دلایل ناشی از آن، مسئولیت کیفری، مدنی و انتظامی ازجمله ضمانت اجراهایی است که قانونگذار به استناد آنها، امکانِ، نقض حقوق دفاعی شخص مظنون و متهم را در مراحل تحت نظر و تحقیقات مقدماتی توسط مقامات انتظامی یا قضایی به‌تناسب در برخی موارد محدود یا به‌طورکلی سلب نموده است.

۸- بطلان تحقیقات مقدماتی در صورت نقض حقوق دفاعی شخص متهم

قاعده بطلان دلیل به معنای آن است که مشروع و قانونی بودن دلیل به‌تنهایی برای ارائه آن به دادرس کافی نیست و افزون بر آن، دلیل باید با رعایت قانون تحصیل و کسب شده باشد، چراکه مهم‌ترین دلیل در اثبات یک واقعه مجرمانه چنانچه در تحصیل آن، ضوابط قانونی و شرایط مقرر نادیده گرفته شده باشد، فاقد اعتبار تلقی می‌شود و چه‌بسا مسئولیت کیفری یا انضباطی برای تحصیل کننده آن به دنبال داشته باشد. نظریه بطلان دلیل از یک سو به دنبال تضمین رعایت قواعد دادرسی به‌منظور حمایت از منافع اصحاب دعوا به‌ویژه متهم است و از سوی دیگر، به دنبال

---

۲۵. عباس حیاتی، مقدمه علم حقوق، چاپ چهارم (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۹)، ۲۸.

۲۶. ناصر کاتوزیان، مقدمه علم حقوق، چاپ شصت و سوم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۸)، ۵۵.

۲۷. یوسفعلی باقرپور، «تضمینات قانونی و اساسی در دادرسی و تحقیقات مقدماتی (مطالعه تطبیقی حقوق ایران و فرانسه)»، فصلنامه بصیرت، ۱۲، ۳۴(۱۳۸۳)، ۳۴.

پیشگیری از عدم رعایت این قواعد و واداشتن مجریان عدالت کیفری به تبعیت از آنهاست.[۲۸] قدمتِ قاعده بطلان در قوانین آیین دادرسی کیفری ایران بیش از یک قرن است. ماده ۳۶۸ قانون اصول محاکمات جزایی مصوب ۱۲۹۱ در بابِ قاعده بطلان بیان می‌داشت که: «هرگاه خود متهم نتواند وکیل انتخاب نماید، محکمه به اجازه او یک نفر وکیل برای او انتخاب می‌نماید. سلب حق تعیین وکیل مدافع از متهم، باعث بطلان حکم است.» البته هرچند ضمانت اجرای بطلان در ماده تنها شاملِ محکمه بود و مراحل تحت نظر و تحقیقات مقدماتی را در برنمی‌گرفت، اما بی‌شک اقدام قانونگذار در آن دوران نویدبخش این تفکر بود که سایر حقوق دفاعی متهم نیز مانند حق داشتن وکیل مورد توجه قرار گرفته و درنهایت حقوق دفاعی متهم در فرایند دادرسی به‌خوبی تأمین گردد. ۴۶ سال بعد از تصویب قانون اصول محاکمات جزایی، قانونگذار در لایحه قانونی اصلاح قسمتی از مواد قانون آیین‌نامه دادرسی کیفری مصوب ۱۳۳۷/۵/۱ در پی اصلاحات ساختاری در فصل ششم، ماده ۳۶۸ قانون اصول محاکمات جزایی را نسخ نمود و بر همین مبنا دیگر قاعده بطلان، ضمانت اجرای سلب حق وکیل به شمار نمی‌رفت. این روند تا سال ۱۳۷۰ ادامه داشت تا اینکه ماده واحده قانون انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی مجمع تشخیص نظام مقرر داشت که: «اصحاب دعوی حق انتخاب وکیل رادارند و کلیه دادگاه‌هایی که به‌موجب قانون تشکیل می‌شوند، مکلف به پذیرش وکیل می‌باشند.» و مطابق تبصره ۲ ماده واحده مزبور: «هرگاه به تشخیص دیوان عالی کشور محکمه‌ای حق گرفتن وکیل را از متهم سلب نماید، حکم صادره فاقد اعتبار قانونی بوده و برای بار اول موجب مجازات انتظامی درجه ۳ و برای مرتبه دوم موجب انفصال از شغل قضایی می‌باشد.» بدین ترتیب طبق این ماده واحده دوباره سلب حق داشتن وکیل در فرایند کیفری ضمانت اجرای بطلان را در پی داشت. پس از کش‌وقوس‌های فراوانِ قوانین مرتبط با قاعده بطلان در باب تضمین حقوق دفاعی متهم، تبصره ۱ ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۹۲ مقرر داشت که: «سلب حق همراه داشتن وکیل یا عدم تفهیم این حق به متهم موجب بی‌اعتباری تحقیقات می‌شود.» این اقدام قانونگذار را می‌توان رنسانسی در حمایت از حقوق دفاعی متهم تلقی نمود. تبصره مذکور در حمایت از حقوق دفاعی متهم گوی سبقت را از ماده ۳۶۸ قانون اصول محاکمات جزایی ربوده است. تکلیفِ بازپرس به تفهیم حق داشتن وکیل و ضمانت اجرای بطلان در صورتِ عدم انجام این وظیفه، به‌خوبی نشان می‌دهد که قانونگذار به‌درستی متوجه نقش و جایگاه وکلا در پروسه دادرسی شده بود؛ اما این بار نه ۴۶ سال که کمتر از ۲ سال از تصویب ضمانت اجرای بطلان نگذشته بود که قانونگذار در پی اصلاحیه قانون آیین دادرسی کیفری ۹۲ در

---

۲۸. عباس تدین، «نظریه بطلان دلیل در فرایند دادرسی کیفری با تأکید بر حقوق فرانسه»، تحقیقات حقوقی آزاد، ۳(۱۳۸۷)، ۷۶.

تاریخ ۱۳۹۴/۳/۲۴، مجازات‌های انتظامی درجه ۸ و ۳ را به ترتیب در صورت سلب حق داشتن وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم[۲۹] جایگزین ضمانت اجرای بطلان نمود. فی‌الواقع اصلاحیه مذکور را باید پسرفتی عظیم در تضمین حقوق دفاعی متهم به شمار آورد. به‌زعم نگارنده، عقب‌نشینی قانونگذار از مواضعِ حمایتی که بیش از یک قرنِ پیش برای رعایت حقوق دفاعی متهم لحاظ می‌شده است، در این برهه زمانی که تمامی نهادهای حقوق بشری اشاره به حقوق و امتیازات گوناگون برای اشخاص متهم دارند، فاقد هرگونه توجیه منطقی و حقوقی است. تبصره ماده ۴۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری[۳۰] به همراه بند (ب) ماده ۴۶۹[۳۱] این قانون به‌صراحت نشان از آن دارد که قانونگذار از بطلان قضایی در مقابل بطلان قانونی حمایت کرده است. حمایت قانونگذار از قاعده بطلان قضایی به معنای آن است که شخص متهم باید اثبات نماید که نخست، یکی از حقوق دفاعی او در مراحل مختلف دادرسی نقض گردیده و دوم، اثبات نماید که نقض آن حق به درجه‌ای از اهمیت بوده که بتواند موجبات بی‌اعتباری تحقیقات یا احکام را سبب گردد، این در حالی است که در بطلان قانونی، صرف اثبات نقض حقوق دفاعی به بی‌اعتباری تحقیقات منتهی می‌شود.[۳۲] در حقیقت قانونگذار با پذیرش بطلان قضایی، بار اثبات بی‌اعتباری تحقیقات یا احکام را بر دوش متهمین گذاشته است. در حقوق آمریکا قاعده بطلان تحقیقات و دلایل تحت عنوان دو تئوری «بطلان دلیل» و «تئوری میوه درخت مسموم[۳۳]» پیش‌بینی شده است. قاعده

---

۲۹. تبصره اصلاحی در سال ۱۳۹۴/۳/۲۴ مقرر داشت که «سلب حق همراه داشتن وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم به ترتیب مجازات انتظامی درجه هشت و سه است».

۳۰. عدم رعایت تشریفات دادرسی، موجب نقض رأی نیست، مگر آنکه تشریفات مذکور به درجه‌ای از اهمیت باشد که موجب بی‌اعتباری رأی شود.

۳۱. هرگاه رأی مخالف قانون یا بدون توجه به ادله و مدافعات طرفین صادر شده باشد یا رعایت تشریفات قانونی نشده و آن تشریفات به درجه‌ای از اهمیت باشد که موجب بی‌اعتباری رأی شود، شعبه دیوان عالی کشور، رأی را نقض می‌کند.

۳۲. تبصره یک ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۹۲ که متأسفانه در سال ۹۴ اصلاح گردید، یکی از مواردِ بطلان قانونی به‌حساب می‌آمد. تبصره مذکور پیش از اصلاح مقرر می‌داشت: «سلب حق همراه داشتن وکیل یا عدم تفهیم این حق به متهم موجب بی‌اعتباری تحقیقات می‌شود.»

۳۳. تئوری میوه درخت مسموم اشاره دارد به اینکه هرگاه دلیل نخستین (درخت) به‌صورت غیرقانونی کسب شده باشد، دلیل متعاقب (میوه) منبعث از دلیل اول نیز غیرقابل قبول است. نظریه مذکور بر پایه این اصل استوار است که دلیل کسب‌شده غیرقانونی نمی‌بایست برای کسب ادله دیگر استفاده شود، زیرا دلیل اصلی و اولیه که به‌صورت غیرقانونی کسب شده، تمام ادله متعاقب را «لکه‌دار» می‌کند. دلیل دوم لکه‌دار را، برخی دادگاه‌ها «دلیل اشتقاقی» یا «دلیل ثانویه» نامیده‌اند. قاعده مذکور تنها به رد دلایلی که نتیجه مستقیم رفتار غیرقانونی پلیس است ـ مانند اقرار اجباری یا اشیای ضبط‌شده در طول تفتیش غیرقانونی ـ محدود نمی‌شود، بلکه به رد دلایلی که به‌صورت غیرمستقیم به‌عنوان نتیجه نقض حقوق اساسی کسب شده‌اند، نیز الزام می‌نماید. تئوری میوه درخت مسموم در

نخست، بی‌اعتباری دلیل اولیه و مستقیم ناشی از نقض مقررات را شامل می‌شود و تئوری دوم به این موضوع اشاره می‌کند که هرگاه دلیل نخستین (درخت) به‌صورت غیرقانونی کسب شده باشد، دلیل متعاقبِ (میوه) منبعث از دلیل اول نیز غیرقابل قبول است.[۳۴] به‌طور کلی دلایل و ادله‌ای که با نقض حقوق دفاعی به دست آمده باشد، در محاکم آمریکا نمی‌تواند در زمره ادله مورد قبول قرار گیرد.[۳۵] به دیگر سخن واضعین قوانین در آمریکا معتقدند که نمی‌توان جهت کشف حقیقت و محکومیت افراد متوسل به حربه‌های غیرقانونی شد.[۳۶] بعضی علت بیان این مدعا را کاهش یا توان ضابطین قضایی ازجمله مأمورین پلیس در کشف جرایم دانسته و معتقدند که پذیرش دلایل تحصیل‌شده برخلاف قانون، منجر به کاهش عدم رعایت قواعد و مقررات مربوطه توسط مجریان کشف حقیقت شده و این امر درنهایت اسباب نزول اعتبار نظام عدالت کیفری را سبب می‌گردد.[۳۷]

۹- مجازات انتظامی در صورت نقض حقوق دفاعی شخص متهم

همه جوامع متکی به اصول و مقرراتی هستند که حافظ نظم و درنهایت بقای گروه یا اتحادیه صنفی و حرفه‌ای است. نقض این مقررات صنفی یا گروهی که اشخاص به دنبال عضویت در گروه، آنها را می‌پذیرند، تخلف انتظامی و دارای ضمانت اجرای انتظامی یا اداری خواهد بود. واقع امر این است که قانونگذار با وضع مقررات خلافی که به‌طور کلی ناظر بر نظم و سازمان اجتماعی و مربوط به اشتغال بعضی مشاغل است، بیش از پیشگیری از آثار ناگواری که ممکن است بر اثر نادیده گرفتن این مقررات پدید آید، قصد دارد در مقام انتظام امور و سامان دادن به روابط و مناسبات کاری مردم، آنان را به تکلیفی که به این منظور بر عهده خواهند داشت، واقف کند و چون رفتار یا فعل ناقض مقررات خلافی اغلب تجلّی تقصیری است که فاعل در ادای تکلیف خود مرتکب شده است، جز به دلیل سلب یا اختلال در اراده، نیاز به اثبات تقصیر مرتکب نیست. در حقیقت تقصیر انتظامی عبارت است از «نقض قواعد خاص گروه‌های کوچک اجتماعی یا حرفه‌ای بدون آنکه عمد یا سهوی در ارتکاب آن شرط باشد» فی‌الواقع تخلف

اصل و منشأ با اجرای قاعده رد دلیل نسبت به تفتیش‌های غیرقانونی توسعه یافته است.

۳٤. حسنعلی مؤذن‌زادگان و سحر سهیل مقدم، «قاعده بطلان دلیل در دادرسی کیفری (با تأکید بر حقوق آمریکا)»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۳، ۷(۱۳۹۵)، ۲۴۴.

۳۵. حسن قاسمی مقدم، «تفهیم حقوق متهمان از سوی ضابطان دادگستری: با تأکید بر قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲»، پژوهشنامه حقوق کیفری، ۲(۱۳۹۴)، ۱۴۸.

۳٦. سپیده خان‌بابایی، «بررسی تطبیقی حاکم بر دلایل معنوی کیفری در حقوق ایران و آمریکا» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی. ۱۳۹۵)، ۴۶.

37. Dallin H Oakst, “Studying the Exclusionary Rule in Search and Seizure”, *The University of Chicago Law Review*, 37, 4(1970), 668.

انتظامی به آن دسته رفتارهایی گفته می‌شود که بدون قید و شرط مجازات در پی داشته و مقید به اثبات تقصیر و نتیجه نیست. به تعبیری دیگر تخلفات انتظامی فی‌نفسه تهدیدی علیه حقوق یا آزادی‌های دیگران به شمار می‌رود و نیازی نیست که حتماً ضرری مادی یا معنوی در پی داشته باشد و بر همین مبنا عمد یا حسن نیت یا جهل متخلف به‌حکم در میزان مسئولیت و مجازات او بی‌تأثیر است. قانون نظارت بر رفتار قضات مصوب ۱۳۹۲/۲/۲۵، ازجمله قوانینی است که به تخلفاتِ مقامات قضایی پرداخته و ضمانت اجراهای انتظامی متفاوتی را برای آنها با توجه به نوع تخلفات در نظر گرفته است. ازجمله این تخلفات می‌توان به گزارش خلاف واقع و مغرضانه قضات نسبت به یکدیگر (بند ۱ ماده ۱۷)، خروج از بی‌طرفی در انجام وظایف قضایی (بند ۴ ماده ۱۷)، استنکاف از رسیدگی و امتناع از وظایف قانونی (بند ۵ ماده ۱۶)، رفتار خلاف شأن قضایی[۳۸] (بند ۶ ماده ۱۷)، رعایت نکردن مقررات مربوط به صلاحیت رسیدگی اعم از ذاتی یا محلی (بند ۵ ماده ۱۵) و خارج کردن مستندات و لوایح طرفین از پرونده (بند ۳ ماده ۱۷) اشاره نمود.[۳۹] یکی از تخلفاتِ اساسی که بی‌شک به‌زعم نگارنده می‌تواند به استناد تبصره ماده ۴۵۵ و بند (ب) ماده ۴۶۹ قانون آ.د.ک، سببِ قاعده بطلان قضایی به دلیل عدم رعایت تشریفات اساسی گردد، محروم نمودن متهم از حق داشتن وکیل توسط بازپرس است. بی‌شک بر کسی پوشیده نیست که محروم نمودن متهم از حق داشتن وکیل می‌تواند شائبه عدم رعایت عدالت و انصاف را به‌شدت افزایش دهد. به همین جهت نگارنده معتقد است که قانونگذار به‌سرعت باید ضمانت اجرای مناسبی همچون بطلان را در کنار مجازات انتظامی، جهت رعایت هر چه‌بهتر حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی، قرار دهد.

۱۰- مجازات کیفری در صورت نقض حقوق متهم

یکی دیگر از تدابیر تضمین‌کننده حقوق دفاعی متهم، اعمال مجازات‌های کیفری است. در حقیقت قانونگذار به‌وسیله اهرم فشارِ کیفر قصد دارد تا از نقض حقوق دفاعی مظنونین و متهمین توسط ضابطین و مقامات قضایی جلوگیری نماید. در همین راستا قانون اساسی به‌عنوان پاسدار حقیقی حقوق تمامی افراد جامعه در فصل سوم خود تحت عنوان حقوق ملت در جهت حمایت از حقوق افراد مقرر می‌دارد که «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است، مگر در مواردی که قانون تجویز کند.» لازم به ذکر است که

---

۳۸. رفتار خلاف شأن قضائی عبارت است از انجام هرگونه عملی که در قانون، جرم عمدی شناخته می‌شود و یا خلاف عرف مسلم قضات است، به نحوی که قضات آن را مذموم بدانند (تبصره ماده ۱۷).

۳۹. جهت مشاهده مجازات‌ها و همچنین سایر تخلفات در نظر گرفته‌شده، نک: قانون نظارت بر رفتار قضات مصوب ۱۳۹۲/۲/۲۵.

ضمانت اجرای اصل مذکور، ماده ۵۷۰ (۸۰۱)[۴۰] قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ است. قانون مجازات اسلامی ۹۲ هم در فصل دهم از کتاب پنجم، موضوع «تقصیرات مقامات و مأموران دولتی» را مطرح نموده است. اغلب مواد این فصل از قانون مجازات اسلامی که دربردارنده تضمینات حقوق و آزادی‌های افراد است و از سوی قانونگذار برای آن ضمانت اجرا تعیین شده است، عبارت‌اند از ممانعت یا خودداری از رسانیدن تظلمات محبوسین به مقامات صالح[۴۱]، بازداشت غیرقانونی[۴۲]، اخذ اقرار به شکنجه[۴۳]، هتک حرمت منازل[۴۴]، هتک حرمت مراسلات و مخابرات[۴۵]، تعدیات مالی مأموران[۴۶] و حبس یا توقیف غیرقانونی.[۴۷] از سوی دیگر بر اساس ماده ۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، عدم تفهیم حقوق متهمان از سوی ضابطان دادگستری، جرم محسوب می‌شود و آن دسته از ضابطان دادگستری که وظایف قانونی مقرر در ماده ۵۲ این قانون در خصوص تفهیم حقوق متهمان را انجام ندهند، به مجازات کیفری سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی محکوم می‌شوند. انفصال از خدمات دولتی که در ماده فوق به‌عنوان ضمانت اجرای تکلیف مقرر برای ضابطان تعیین گردیده، در قوانین کیفری در شمار یکی از مجازات کیفری آمده است؛ بنابراین با وجود استفاده از کلمه «تخلف» در صدر ماده ۶۳، نقض مقررات مندرج در مواد یادشده جرم بوده و در صلاحیت مرجع قضایی است و از آنجا که مرتکبین این تخلفات، ضابط دادگستری بوده و در مقام ضابط مرتکب جرم شده‌اند، مراجع عمومی (دادسرای عمومی و انقلاب و دادگاه کیفری ۲) قابل تعقیب و محاکمه خواهند بود. متأسفانه در ماده فوق‌الذکر برای آن دسته از ضابطان دادگستری که عدم تفهیم حقوق متهمان را از سوی آنان همراه با سوءنیت و قصد اضرار بوده، مجازات شدیدتری در نظر گرفته نشده است. همچنین می‌توان برای رفتاری که عملاً موجب ایراد ضرر شده و رفتاری که ضرری را برای متهم

---

۴۰. ماده ۵۷۰ قانون تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده ۱۳۷۵ که با توجه به تغییرات صورت‌گرفته در قانون مجازات اسلامی ۹۲ و افزایش مواد آن به ماده ۸۰۱ تغییر یافت، بیان می‌دارد: هر یک از مقامات و مأمورین وابسته به نهادها و دستگاه‌های حکومتی که بر خلاف قانون، آزادی اشخاص افراد ملت را سلب کند یا آنان را از حقوق مقرر در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران محروم نماید، علاوه بر انفصال از خدمت و محرومیت یک تا پنج سال از مشاغل حکومتی، به حبس از دو ماه تا سه سال محکوم خواهد شد.

۴۱. ماده ۵۷۲ (۸۰۳) قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.

۴۲. ماده ۵۷۵ (۸۰۶) قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.

۴۳. ماده ۵۷۸ (۸۰۹) قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.

۴۴. ماده ۵۸۰ (۸۱۱) قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.

۴۵. ماده ۵۸۲ (۸۱۳) قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.

۴۶. ماده ۵۸۱ (۸۱۲) قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.

۴۷. ماده ۵۸۳ (۸۱۴) قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲.

در پی نداشته است، مجازات‌های قانونی متفاوتی را در نظر گرفت.

۱۱- مجازات مدنی در صورت نقض حقوق دفاعی شخص متهم

مسئولیت مدنی حربه دیگرِ قانونگذار جهت کنترل قدرت ضابطان دادگستری و مقامات قضایی است. در حقیقت هر عقل سلیمی حکم می‌کند که هر کس به دیگری ضرری وارد آورد، باید آن را جبران نماید. بی‌شک ضابطان دادگستری و مقامات قضایی هم در صورتِ ایراد خسارت بر افراد مظنون و متهم محکوم به جبران ضرر و زیان وارده هستند. قانون اساسی به‌عنوان پاسدار حقیقی حقوق تک‌تکِ افراد جامعه در اصل ۱۷۱ در باب جبران ضرر و زیان بر افراد بیان می‌دارد: «هرگاه در اثر تقصیر یا اشتباه قاضی در موضوع یا در حکم یا در تطبیق حکم بر مورد خاص، ضرر مادی یا معنوی متوجه کسی گردد، در صورت تقصیر، مقصر طبق موازین اسلامی ضامن است و در غیر این صورت خسارت به‌وسیله دولت جبران می‌شود و در هر حال از متهم اعاده حیثیت می‌گردد.» همان‌گونه که مشاهده می‌شود، اصل مذکور تنها اشاره به مسئولیت مدنی شخص قاضی داشته و در بابِ ضابطین و مقامات قضایی دادسرا صحبتی به میان نیاورده است. عنوان «قاضی»، شامل تمامی قضات اعم از قضات دادگاه‌های بدوی، تجدیدنظر، دیوان عالی کشور، قضات دادگاه انقلاب، دادگاه‌های نظامی و دادگاه ویژه روحانیت، دادستان‌ها و معاونان ایشان و بازپرس‌ها و دادیاران نیز می‌گردد.[۴۸] فارغ از تفسیر اصل در باب مقامات مورد تصریح آن، در خصوص قیود تقصیر و اشتباه باید دانست که نخست اینکه تفاوت عمده تقصیر و اشتباه، تخطی همراه با عمد است، دوم، تقصیر عبارت است از تجاوز و تخطی عمدی از وظیفه‌ای که در قوانین برای فرد موظف مقررشده است. سوم، منظور از اشتباه، خطاهایی است که بدون قصد اضرار و عمد روی می‌دهند و ناشی از بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی فاحش (تقصیر سنگین) نیست و مسئولیت آن بر عهده دولت است. چهارم، عوامل محتملی که قاضی را در رسیدگی و صدور حکم به‌اشتباه می‌اندازد، در دو فرض قابل بحث است؛ نخست، عوامل مرتبط با نقایص کلی ناشی از قانون یا سازمان‌دهی کلی دستگاه قضایی و دوم، عوامل مربوط به تخلفات و سهل‌انگاری‌های کارمندان و مأمورانی که اسباب و لوازم و مقدمات پرونده را فراهم کرده و درنتیجه موجب اشتباه قاضی می‌شوند. پنجم، اصل مذکور با مقایسه با ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، از یک طرف دامنه مسئولیت قاضی را به‌عنوان کارمند دولت (به معنای عام) کاهش داده و به‌جای آنکه قاضی مسئولِ هرگونه خسارت ناشی از تقصیر خود باشد، فقط در صورت تقصیر عمدی یا در حکم عمد «تقصیر سنگین» ضامن دانسته شده و در غیر این دو فرض، مسئولیت بر عهده او نیست. از طرف دیگر دامنه مسئولیت دولت را افزایش داده و مسئولیت اشتباهات قاضی که تقصیر عمدی یا در

---

۴۸. محمد صالحی مازندرانی، «تأملی بر مسئولیت مدنی قاضی در اصل ۱۷۱ قانون اساسی»، فصلنامه حقوق اسلامی، ۷(۱۳۸۴)، ۱۳۹.

حکم عمد نباشد را بر عهده دولت قرار داده است.[۴۹] ماده ۷ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲[۵۰]، دیگر جای هیچ‌گونه شک و شبهه را از لحاظ مقاماتِ دارای مسئولیت مدنی باقی نگذاشته و با صراحت تمام، قائل به وجود این ضمانت اجرا برای حفاظت از حقوق متهم در کلیه مراحل رسیدگی شده است. از دیگر قوانین در باب مسئولیت مدنی ضابطین و مقامات قضایی می‌توان به تبصره ماده ۱۴۵ قانون آ.د.ک. اشاره نمود که بیان می‌دارد: «در صورتی که در اجرای این ماده[۵۱]، خسارت مادی وارد شود و به‌موجب تصمیم قطعی، قرار منع یا موقوفی تعقیب و یا حکم برائت صادر شود، همچنین مواردی که امتناع کننده شخص مجرم نباشد، حتی اگر موضوع به صدور قرار جلب به دادرسی یا محکومیت متهم منجر شود، دولت مسئول جبران خسارت است، مگر آنکه تقصیر بازپرس یا سایر مأموران محرز شود که در این صورت، دولت جبران خسارت می‌کند و به بازپرس و یا مأموران مقصر مراجعه می‌نماید.» از دیگر موادی که در جهت حفظ حقوق دفاعی متهم قائلِ به مسئولیت مدنی برای ضابطین و مقامات قضایی شده، می‌توان به ماده ۲۵۵[۵۲] البته با رعایت شرایط مقرر در ماده[۵۳] ۲۵۶ قانون آیین دادرسی کیفری اشاره داشت. همچنین ماده ۵۱۸[۵۴] قانون فوق، یکی از

---

۴۹. بهنام رضاوندی و عباس نجفی، «بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی قاضی»، تعالی حقوق، ۲۱(۱۳۹۶)، ۱۴۲.

۵۰. ماده ۷ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: در تمام مراحل دادرسی کیفری، رعایت حقوق شهروندی مقرر در «قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۵» از سوی تمام مقامات قضایی، ضابطان دادگستری و سایر اشخاصی که در فرایند دادرسی مداخله دارند، الزامی است. متخلفان علاوه بر جبران خسارت وارده، به مجازات مقرر دذ ماده (۵۷۰) قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) مصوب ۱۳۷۵/۳/۲ محکوم می‌شوند، مگر آنکه در سایر قوانین مجازات شدیدتری مقرر شده است.

۵۱. ماده ۱۴۵ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: در صورتی که متصرف منزل و مکان و یا اشیای مورد بازرسی، از باز کردن محل‌ها و اشیای بسته خودداری کند، بازپرس می‌تواند دستور بازگشایی آنها را بدهد، اما تا حد امکان باید از اقداماتی که موجب ورود خسارت می‌گردد، خودداری شود.

۵۲. ماده ۲۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: اشخاصی که در جریان تحقیقات مقدماتی و دادرسی به هر علت بازداشت می‌شوند و از سوی مراجع قضایی، حکم برائت یا قرار منع تعقیب در مورد آنان صادر شود، می‌توانند با رعایت ماده (۱۴) این قانون خسارت ایام بازداشت را از دولت مطالبه کنند.

۵۳. ماده ۲۵۶ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: در موارد زیر شخص بازداشت‌شده مستحق جبران خسارت نیست: الف- بازداشت شخص، ناشی از خودداری در ارائه اسناد، مدارک و ادله بی‌گناهی خود باشد؛ ب- به‌منظور فراری دادن مرتکب جرم، خود را در مظان اتهام و بازداشت قرار داده است؛ پ- به هر جهتی به‌ناحق موجبات بازداشت خود را فراهم آورده باشد؛ ت- هم‌زمان به علت قانونی دیگر بازداشت باشد.

۵۴. ماده ۵۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: قاضی اجرای احکام کیفری مکلف است دستور تعیین وقت پرونده محکوم به حبس را به‌گونه‌ای صادر کند که حداقل ده روز پیش از اتمام مدت حبس، پرونده تحت نظر قرار گیرد تا با تعیین تاریخ اتمام مدت حبس محکوم‌علیه، دستور آزادی وی را در تاریخ یادشده صادر و به زندان اعلام کند. رئیس زندان نیز مکلف است پس از اتمام مدت حبس، چنانچه محکوم‌علیه به اتهام دیگری در بازداشت نباشد، فوری برای آزادی زندانی اقدام نماید و نتیجه اقدامات را بلافاصله به قاضی اجرای احکام کیفری اعلام کند.

مصادیق تقصیر سنگین قاضی را که منتج به بازداشت بیش از میزان مقرر در حکم گردد، بیان کرده و قاضی را ملزم به جبران خسارت ناشی از آن نموده است. بند ۶ ماده ۶ قانون نظارت بر رفتار قضات ۱۳۹۰ در باب آیین دادرسی شکایت از مقامات قضایی بیان می‌دارد: «اظهارنظر در خصوص اشتباه یا تقصیر قاضی موضوع اصل یک‌صد و هفتاد و یکم قانون اساسی و ماده (۳۰) این قانون در صلاحیت دادگاه عالی است.» در ماده ۳۰ قانون مذکور آمده است: «رسیدگی به دعوای جبران خسارت ناشی از اشتباه یا تقصیر قاضی موضوع اصل یک‌صد و هفتاد و یکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در صلاحیت دادگاه عمومی است. رسیدگی به دعوای مذکور در دادگاه عمومی منوط به احراز تقصیر یا اشتباه قاضی در دادگاه عالی است.»[۵۵] درنهایت نگارنده معتقد است که هرچند ضمانت اجراهای در نظر گرفته‌شده جهت حفظ حقوق دفاعی متهم در دو مرحله تحت نظر و تحقیقات مقدماتی، از خودسری و خودکامگی ضابطین و مقامات قضایی کاسته و یک دادرسی عادلانه و منصفانه را سبب گشته است، اما عملکرد قانونگذار در برخی موارد به‌زعم نگارنده خالی از اشکال نیست. به‌طور نمونه قانونگذار به‌جز در مواد ۳۶[۵۶]، ۶۰[۵۷] و ۱۱۵[۵۸] قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، قائل به بطلان قانونی به‌عنوان ضمانت اجرای قوی در دو مرحله تحت نظر و تحقیقات مقدماتی نشده است و با تکیه بر بطلان قضایی، بار اثبات این امر که نقض حقوق دفاعی متهم سبب عدم رعایت تشریفات اساسی یک دادرسی عادلانه شده است، را بر عهده شخص متهم با توجه به تبصره ماده ۴۵۵ و بند (ب) ماده ۴۶۹ نهاده است.

تبصره ماده: در صورتی که تخلف از این ماده منجر به حبس بیش از مدت مقرر در رأی گردد، قاضی اجرای احکام کیفری علاوه بر محکومیت انتظامی تا درجه چهار، طبق مواد (۱۴) و (۲۵۵) این قانون مسئول پرداخت حبس اضافی به محکوم‌علیه است.

۵۵. ماده ۲۴ آیین‌نامه اجرایی قانون نظارت بر رفتار قضات مصوب ۱۳۹۳ قوه قضائیه.

۵۶. ماده ۳۶ قانون آیین دادرسی کیفری: گزارش ضابطان در صورتی معتبر است که بر خلاف اوضاع و احوال و قرائن مسلم قضیه نباشد و بر اساس ضوابط و مقررات قانونی تهیه و تنظیم شود.

۵۷. ماده ۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری: در بازجویی‌ها اجبار یا اکراه متهم، استفاده از کلمات موهن، طرح سؤالات تلقینی یا اغفال‌کننده و سؤالات خارج از موضوع اتهام، ممنوع است و اظهارات متهم در پاسخ به چنین سؤالاتی و همچنین اظهاراتی که ناشی از اجبار یا اکراه است، معتبر نیست. تاریخ، زمان و طول مدت بازجویی باید اوراق صورت‌مجلس قید شود و به امضا یا اثرانگشت متهم برسد.

۵۸. ماده ۱۱۵ قانون آیین دادرسی کیفری: نوشتن بین سطور، قلم‌خوردگی و تراشیدن کلمات در اوراق بازجویی و تحقیقات ممنوع است. اگر یک یا چند کلمه اضافه گردد، باید بر روی آن خط نازکی کشیده و این موضوع قید شود و بازپرس و شخصی که تحقیق از او به عمل می‌آید، آن را امضا کنند. همچنین اگر یک یا چند کلمه از قلم افتاده و در حاشیه نوشته شود، اشخاص یادشده باید زیر آن را امضا کنند. هرگاه این ترتیب رعایت نشود، کلمات و خطوط مزبور فاقد اعتبار است. رعایت مقررات این ماده در تمام مراحل دادرسی از سوی مقامات قضایی و ضابطان دادگستری الزامی است. در صورت قلم‌خوردگی جزئی، موضوع باید در ذیل برگه توضیح داده شده و به امضای اشخاص فوق برسد.

نتیجه‌گیری

تحقیقات مقدماتی، حساس‌ترین مرحله از فرایند کیفری است، زیرا اولین مواجهه افراد متهم با دستگاه عدالت کیفری در این مرحله انجام می‌شود و اساس پرونده کیفری در این مرحله شکل می‌گیرد. لذا توجه به اصول دادرسی عادلانه در این مرحله از اهمیت بسیاری برخوردار است. الهه «عدالت» بر مبنای «عقلانیت» و «معنویت» محسوس و مستور در طینت طبیعت انسان، اقتضای برابری طرفین دعوا در برخورداری از حقوق برابر دفاعی را دارد. بی‌شک زیبنده عدالت نیست که یک‌طرف دعوا تا بُن دندان مسلح باشد و طرف دیگر مرافعه از ناچیزترین حقوق دفاعی انسانی محروم باشد. قانونگذار کیفری با بیان برخی حقوق دفاعی برای اشخاص مظنون و متهم در مراحل تحت نظر و تحقیقات مقدماتی و در نظر گرفتن ضمانت اجراهای از قبیل بطلان تحقیقات صورت‌گرفته، مجازات‌های کیفری، مدنی و انتظامی برای ناقضان حقوق دفاعی، گامی بلند در مسیر تحقق عدالت و تساوی سلاح طرفین منازعه برداشته است. در این میان نگارنده معتقد است اگر نقض حقوق دفاعی در مراحل تحت نظر و تحقیقات مقدماتی اغلب تحت لوای ضمانت اجراهای قوی همچون بطلان تحقیقات مقدماتی قرار نگیرد، بی‌شک ناقضان حقوق دفاعی، بیمی از اتلاف حقوق افراد در روند رسیدگی‌ها نداشته و اگر خواست ایشان از مسیر تضییع حقوق افراد مظنون و متهم بگذرد، به سبب فقدان اهرم فشاری قوی مبنی بر جلوگیری از تجاوز به حقوق افراد، بی‌شک برای متجاوزان، هدف توجیه‌کننده وسیله تلقی شده و در این کارزار نزاع تنها افراد زیان‌دیده، اشخاص فاقد حقوق دفاعی مناسب هستند. باری هرچند در نظر گرفتن انواع مجازات بر ناقضان حقوق دفاعی توسط مقنن، امری میمون و عاقلانه است، اما به‌هیچ‌عنوان نمی‌تواند مستمسکی برای قانونی پنداشتن تحقیقات صورت‌گرفته باشد و عادلانه‌تر آن است که قانونگذار در هنگامه وضع قوانین بر این مهم توجه نماید که علاوه بر اعمال کیفر بر خاطیان و ناقضان حقوق دفاعی، تحقیقات حاصله را نیز فاقد اعتبار اثباتی قلمداد نماید. تأمل در قوانین و قواعد حاکم بر دادرسی‌های محاکم دستگاه قضایی جمهوری اسلامی ایران جز در برخی موارد نادر ازجمله اقرار تحت شکنجه، ما را بدین نتیجه رهنمون می‌سازد که واضعین قوانین در صورت نقض حقوق دفاعی تنها قائل بر اعمال کیفر بر ناقضان حقوق دفاعی بوده و کمتر قاعده مهم و مؤثر بطلان تحقیقات را مدنظر قرار داده‌اند که البته به نظر می‌رسد علت اتخاذ این رویکرد را بتوان پذیرش حاکمیت ضوابط نظام رسیدگی تفتیشی در مرحله تحقیقات مقدماتی بیان نمود.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- «اظهارات حجت‌الاسلام منتظری معاون حقوقی وزارت دادگستری»(اظهارات شوشتری وزیر دادگستری). روزنامه سلام. سه‌شنبه ۲ مرداد ۱۳۶۹. در: روزنامه کیهان. پنجشنبه ۱۰ مرداد ۱۳۷۰.
- امیدی، جلیل. «حقوق دفاعی متهم». در: علوم جنایی: مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری. تهران: نشر سمت، ۱۳۸۳.
- آشوری، محمد. آیین دادرسی کیفری، جلد اول. چاپ هفدهم. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۲.
- باقرپور، یوسفعلی، «تضمینات قانونی و اساسی در دادرسی و تحقیقات مقدماتی (مطالعه تطبیقی حقوق ایران و فرانسه)»، فصلنامه بصیرت، ۱۲، ۳۴(۱۳۸۳)، ۹۴-۱۲۵.
- تدین، عباس. «نظریه بطلان دلیل در فرایند دادرسی کیفری با تأکید بر حقوق فرانسه». تحقیقات حقوقی آزاد، ۳(۱۳۸۷)، ۷۶-۹٤.
- حیاتی، عباس. مقدمه علم حقوق. چاپ چهارم. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۹.
- حیدری، الهام. «حقوق دفاعی متهم در دوران تحت نظر در قانون آیین دادرسی کیفری و بررسی تطبیقی با حقوق انگلستان». فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۷۱ (۱۳۹٤)، ۲۷-۵۳.
- خالقی، علی. آیین دادرسی کیفری. چاپ بیست و هفتم. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹٤.
- خالقی، علی. نکته‌ها در قانون آیین دادرسی کیفری. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹٦.
- خان‌بابایی، سپیده. «بررسی تطبیقی حاکم بر دلایل معنوی کیفری در حقوق ایران و آمریکا». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۵.
- خواجوند، مظاهر و مینا جعفری. «ضمانت اجرای نقض موازین حقوق بشری مرتبط با متهم در حقوق کیفری». مجله حقوق پزشکی، ٥٦(۱٤۰۰)، ۷۳۸-۷۵۱.
- رضاوندی، بهنام و عباس نجفی. «بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی قاضی». تعالی حقوق، ۲۱(۱۳۹٦)، ۱۳۹-۱٦۲.
- زرینی، حسین و حسین هژبریان. تاریخ معاصر دستگاه قضایی ایران و تحولات آن، جلد اول. تهران: انتشارات روزنامه رسمی، ۱۳۸۸.
- ساقیان، محمدمهدی. «تحولات حق متهم برداشتن وکیل در مرحله تحت نظر در حقوق فرانسه و ایران». مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۱(۱۳۹۳)، ۱۰۳-۱۱۸.
- صالحی مازندرانی، محمد، «تأملی بر مسئولیت مدنی قاضی در اصل ۱۷۱ قانون اساسی»، فصلنامه حقوق اسلامی، ۷(۱۳۸٤)، ۱۳۳-۱٦۰.
- عالمی، شمس‌الدین. حقوق اساسی. چاپ اول. تهران: نشر شکوه، ۱۳۷۴.
- فروغی، فضل‌الله و ایمان یوسفی. «مرحله تصمیم‌گیری برای کفایت ادله اثباتی در الگوهای تحقیقات

مقدماتی ایران و آمریکا». مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۱(۱۳۹۳)، ۱٤۷-۱۷۸.
- قاسمی مقدم، حسن. «تفهیم حقوق متهمان از سوی ضابطان دادگستری: با تأکید بر قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲». پژوهشنامه حقوق کیفری، ۲(۱۳۹٤)، ۱۲۹-۱۵۳.
- کاتوزیان، ناصر. مقدمه علم حقوق. چاپ شصت و سوم. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۸.
- گلدوست جویباری، رجب. کلیات آیین دادرسی کیفری. تهران: نشر جنگل، ۱۳۸۸.
- مختاری، رحیم. ارزیابی قضایی ادله اثبات دعوا. چاپ اول. تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۲.
- منصورآبادی، عباس و فضل‌الله فروغی. آیین دادرسی کیفری ۱. تهران: نشر میزان، ۱۳۹٦.
- مؤذن‌زادگان، حسنعلی و سحر سهیل مقدم. «قاعده بطلان دلیل در دادرسی کیفری (با تأکید بر حقوق آمریکا)». مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۳، ۷(۱۳۹۵)، ۲٤۳-۲٦۷.
- یوسفی، ایمان. تحقیقات مقدماتی در آیین دادرسی کیفری. چاپ اول. تهران: نشر جنگل، ۱۳۹۱.

ب) منابع انگلیسی

- Belanger. Terri. “Symbolic Expression in the Courtroom: The Right to a Fair Trial versus Freedom of Speech”. *George Washington Law Review*, 62(1993), 318.
- Bernardini, Piero. “The Role of the International Arbitrator”. *Arbitration International: The Journal of the London Court of International Arbitration*, 20, 2(2004), 113-122.
- Del Carmen, Ronaldo. *Criminal procedure: law and practice*. 8th edition. Boston, Massachusetts: Wadsworth Cengage Learning Publishing, 2008.
- Ferdico, John N., Henry F. Fradella & Christopher D. Totten. *Criminal Procedure for the Criminal Justice Professional*. 10th ed. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Co Inc, 2009.
- Kalmbreg. Mark. *Commentary on the Law of the International Criminal*. Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher Brussels, 2017.
- Oakst, Dallin H. “Studying the Exclusionary Rule in Search and Seizure”. *University of Chicago Law Revie*w, 37, 4(1970), 665-757. https://doi.org/10.2307/1598840
- Sanders, Andrew, Richard Young & Mandy Burton. *Criminal Justice*. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Thaman, Stephen C. *Exclusionary rules in Comparative Law*. Dordrecht: Springer Dordrecht, 2013. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5348-8
- Willems, Auke. “The United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems: A Step toward Global Assurance of Legal Aid?”. *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal*, 17, 2(2014), 184-219.
- Zappalà, Salvatore. *Human Rights in International Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Prees, 2003.